

AMASYA SANCAĞI'NDA MUKATAA VE VERGİ GELİRLERİ (1812–1813)

Yılmaz KARADENİZ*
Birol Bayram GÜNGÖR**

Özet / Abstract

Osmanlı Devleti'nin doğu ve kuzeydoğu istikametinde yaptığı seferlerde önemli bir üs vazifesi gören Amasya Sancağı, aynı zamanda şehzadelerin idari tecrübelerini arttırdığı yer olmuştur. XV. ve XVI. asırlarda “*Şehzade Sancağı*” hüviyetini kazanan Amasya Sancağı, 1514'teki Çaldıran zaferini müteakip Yavuz Sultan Selim'in dinlendiği mekân olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman Nahçıvan Seferi dönüşünde burada dinlenmiştir. Osmanlı-İran Savaşları'na son veren “*Amasya Anlaşması*”, 29 Mayıs 1555'te burada imzalanmıştır. Biz de bu çalışmamızda Osmanlı idari teşkilatı içerisinde önemli bir yer tutan Amasya Sancağı'nın sahip olduğu mukataa ve vergi gelirlerini şer'îye sicillerine göre incelemeye çalıştık. Çalışmamızda dikkati çeken husus, şer'î vergilerden çok örfî olan avarız vergilerinin daha yaygın olmasıdır. Amasya'nın seferlerin güzergâhında olması bu tür vergilerin toplanmasını yaygın hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amasya Sancağı, Mukataa, Avarız, Nüzul, Sürsat, Seferiye, Hazariye

THE LAND TAX AND TAX REVENUE IN AMASYA SANJAK (1812–1813)

Amasya Sanjak played an important role in the war time of eastern and northeastern route in the Ottoman Empire as well as becoming the place that princes redoubled their experiences. It got identified as “Sanjak of Prince” in 15th and 16th centuries, and after the victory of Çaldıran in 1514 it became the place where Yavuz Sultan Selim rested. Suleiman the Magnificent also took a rest in the return of Nahçıvan Wartime. Amasya Treaty, which brought the Ottoman and Persian Wars to an end, was signed here in 29th of May in 1555. In this study, we tried to examine the tax revenue and land taxes of Amasya Sanjak, which had a significant place in Ottoman civil service, according to registers from courts that were managed by religious rules. The noteworthy matter in our study is that land taxes, taken especially during wars or emergency situations, were more common than religious taxes. Being on the route of wartimes made gathering such kinds of taxes widespread.

Key Words: Amasya Sanjak, Land tax, Accommodation, War time, Peace time

Giriş

Amasya Sancağı mukataa ve vergi gelirlerine geçmeden önce bu gelirlerin tahsil olunduğu toprak idaresi üzerinde durmak konunun anlaşılması bakımından faydalı olacaktır. Bir millet veya topluluk ile manasını bulan, devlet anlayışı ile değerli olan, üzerinde yaşayan milletin gönlünde mukaddes bir yer tutan ve üzerinde yaşayan milleti doyurmak için yapılan organizmeye toprak yönetimi denilmektedir.¹ Devlet idaresinin asli görevi, üzerinde yaşanılan vatan toprağının en iyi şekilde istifadeye sunulması için birimler oluşturulmasıdır. Türk devlet geleneğinde buna dikkat edildiği ve toprağın gelir

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü

** Uzman, Malatya Bilim ve Sanat Merkezi Tarih Öğretmeni

¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 416

kaynağı olmasından ziyade kutsal sayıldığı görülmektedir. Türk devletlerindeki toprak idaresinin tamamını burada vermek çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki uygulamayı kısaca izah ettikten sonra Amasya Sancağı'na geçmek daha uygun olacaktır.

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Beylikler gibi toprağı taksim ederek idare etmiştir. Toprak yönetimi miri (arazi-i miriye), mülk (arazi-i memluke) ve vakıf (arazi-i mevkufe) olmak üzere üç ana kısma ayırmıştır.² Arazi-i Metruke dediğimiz terk edilmiş araziler de alt grubu oluşturmuştur. Miri arazinin tasarrufu doğrudan devlete veyahut devlet adına tasarruf hakkını geçici olarak elinde tutan şahıslara ait olmuştur.³ Mülk ve vakıf olarak tasarruf edilen toprakların tasarruf hakkı tamamen şahıslara verilmiştir.⁴ Merkezi otorite zaman zaman mülk ve vakıf arazileri kontrol etme gereği duymuştur. Kuruluş döneminde toprakların mamur olması için istimalet siyaseti icabı desteklenen mülk ve vakıf topraklarının bir kısmı Fatih döneminde miri arazi içerisine alınmıştır. II. Bayezid ise bunların çoğunu sahiplerine geri iade etmiştir.⁵ Rumeli'de fethedilen topraklardan devlete ait araziler miri olarak tapulamış, mülk araziler ise sahipleri üzerinde bırakılmıştır.⁶

Osmanlı Devleti, miri arazi statüsüne aldığı toprakları bazı hizmetlere karşılık olmak üzere ve gelirin büyüklüğüne göre has, zeamet ve tımar olarak tevcih etmiştir.⁷ Kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinden gelen müşterek ananelere sahip yerlerde uzun müddet değişiklik yapmamış, zamanla kendisine mahsus nizamı tesis için ziraat bünye üzerinde oynamıştır. Bu suretle vakıf ve mülk toprakları giderek devlete ait miri topraklar haline getirmiştir.⁸ İctimai nizamı muhafaza ederek sadece mevcut olan tımar idarelerini değil, bazen tımar sahiplerini de yerlerinde bırakmıştır.⁹ Miri topraklar tevcih edilirken, tevcihi alanlara ahalinin haklarına riayet etmelerini istemiştir.¹⁰ Şer'i ve örfi verginin devamını sağlamak, miktarın azalmasını engellemek ve vergi kaynaklarının garanti altına alınması için sıkı tedbirler almıştır.¹¹ Miri arazi, "tapu bedeli" veya "tapu resmi" denilen kira bedeli karşılığında köylüye kiralanmıştır. Toprağı işleyen köylü elde ettiği gelirden 1/10 ve 1/2 oranında vergi vermiştir.¹² Fatih devrinde sipahi ile padişah ve sipahi ile reaya arasındaki ilişkileri tanzim etmek için fermanlar çıkartılmış, arazi davalarının görülmesi için şer'i mahkemeler kurulmuştur. Bu şekilde bir taraftan

² Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 271

³ Ömer Lütfü Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları," *Ülkü* XI/61 (Mart 1938), s. 51

⁴ Ömer Lütfü Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Mülk ve Vakıfların Hususiyeti," *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 253

⁵ Zeki Arıkan, "Hamid Sancağı'ndaki Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar," *TED* XII, (1981–1982), s. 101

⁶ Ömer Lütfü Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri, Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserleri) I*, İstanbul 1980, s. 286 vd.

⁷ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler," *DTCFD* V, 501

⁸ Ö. L. Barkan, a. g. e XI/61, s. 60

⁹ Osman Turan, *Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku-Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri*, *Bellekten* XII/47, (Temmuz 1948), s. 553

¹⁰ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire (1300–1600)*, London 1973, s. 104

¹¹ F. Emecen, a. g. e, s. 271

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühime Defteri No: 36, Hüküm: 391;

mülk topraklar içerisinde şer'i arazi hukuku doğarken diğer taraftan tımar sisteminden gelen bir örfi hukuk ortaya çıkmıştır.¹³

AMASYA SANCAĞI'NDA MUKATAA VE VERGİ GELİRLERİ

Amasya Sancağı'nın tabi olduğu "*Rum Eyaleti*" nde bazı arazilerin tasarruf tarzı diğer yerlerde uygulanan toprak rejiminden farklılık göstermiştir. Bu eyalette arazinin tasarruf şekli "*Malikâne-i Divani Sistemi*" şeklinde olmuştur.¹⁴ Bu sistemde mülk sahibi toprağı kendisi işlememiş, toprağın üzerinde yaşayan reaya kiralamış olduğundan, reaya bu nev'i mülk toprakların rüsum ve haracını zaim ve sipahiye verdikten sonra bir hisseyi toprak kirası olarak malikâne sahibine ödemiştir.¹⁵

İncelediğimiz dönemde Amasya Sancağı'nda bazı vakıfların Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'na bağlı oldukları tespit edilmiştir. Belgelerde adı geçen Devlet Hatun Vakfı geliri, Mekke'deki Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'na bağlanmıştır.¹⁶ Vakfın gelir elde ettiği arazilerin bir kısmı da aynı evkafa bağlanmıştır. 1812 tarihli belgede, Mehmet Paşa Vakfı ile ilgili Şeyh Habib Karamani Vakfı arasındaki arazi anlaşmazlığı Mehmet Paşa Vakfı'nın haklılığı ile sonuçlanmıştır.¹⁷ II. Bayezid'in validesi Gülbahar Hatun, Amasya'da bulunan Enderun Camisi'nin masraflarını karşılamak için araziler vakfetmiştir.¹⁸ Gülbahar Hatun'un vakfiye gelirleri arasında Akdağ Nahiyesi'ne bağlı bir kavaklık alan da bulunmuştur.¹⁹

A. Mukataalar

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından olup işletmeye konu olan kaynaklara "*Mukataa*" adı verilmiştir. Mukataalar "*iltizam*" denilen usul ile işletilmiştir. Devlete ait gelir kaynağını belli bir süre için kiralamak olan iltizam usulünde, mukataa "*mültezim*" denilen şahsa kiralandıktan sonra hazineye düşen para tahsil edilmiştir.²⁰ Mukataaların içerisine hassa toprakların vergisinin toplanması, madenler, tuzla gelirleri, bütün gümrükler, şaphane gelirleri ve definelerden devlete ait olan hisseler dâhil edilmiştir.²¹

Mukataalar kendi arasında "*mukataa-yı miriye*" ve "*mukataa-yı malikâne*" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mukataa-yı Miriye, bir yıllığına iltizama verilirken, Mukataa-yı Malikâne kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilir. Miri mukataaların pirinç,

¹³ Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya 1987, s. 53

¹⁴ Ömer Lütfü Barkan, "*Malikâne Divani Sistemi*" Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası III, İstanbul 1939, s. 121

¹⁵ Tayyib Gökbilgin, "*XV ve XVI. Asırlarda Eyalet-i Rum*," Vakıflar Dergisi VI, İstanbul 1965, s. 57 vd; Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 50

¹⁶ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 300

¹⁷ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 44

¹⁸ H. H. Yesar, a.g.e., s. 99

¹⁹ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 128

²⁰ M. Z. Pakalın, a.g.e. II, s. 578

²¹ Osman Turan, "İkta", İ.A V/II, İstanbul 1960, s. 950

balık, tuz, maden vb. çeşitleri vardı.²² Miri mukataa gelirleri 1826'da “*Asakir-i Mansure*” masraflarına karşılık tutulurdu.²³ Mukataa açık artırmaya çıkarıldıktan sonra kim daha fazla ödeme yaparsa onun üzerinde kalırdı. Mukataayı alan mültezim kefil göstermek zorunda olduğu gibi taahhüt ettiği bedelin bir kısmını peşin, geriye kalan kısmını ise üçer aylık taksitlerle belirtilen süre içerisinde ödemek zorundaydı.²⁴ İltizam ile emanet birleştirilerek bir kişiye verilirse buna “*ber-vech-i emanet-i iltizam*” denilirdi. Bu usulde mukataa emini ulufesi karşılığında mukataanın idaresine bakıp mültezim olarak gelirini toplardı. Mukataa yıllık bir bedel ve kayd-ı hayat şartıyla verilmişse buna da “*ber-vech-i malikâne*” adı verilirdi.²⁵

İncelediğimiz dönemde Amasya Sancağı'nda dergâh-ı muallâ gediklilerinden Mehmed Ağa, 1813'te bir yıl boyunca mütesellimlik mukataası almıştır.²⁶ Ayrıca Dergâh-ı muallâ gediklisi Mehmed Ağa tarafından 1813'te Muhzırbaşılık Mukataası alınmıştır.²⁷

Hacı Yusufzade Seyyid Ali Ağa tarafından Menzilhane Mukataası aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi alınmıştır.

B. No	Dönem	Alındığı Tarih	Mukataa Bedeli	Tahsil Edilen
146	Hızır-Kasım 1227	16 Rabi'ül-ahir 1227	14000	1400 0
178	Kasım-Hızır 1227	29 Şevval 1227	14000	1402 3
167	Hızır-Kasım 1228	26 Rabi'ül-ahir 1228	20250	2025 0
247	Kasım-Hızır 1228	14 Zi'l-kade 1228	40000	4000 0
312	Hızır-Kasım 1229	14 Cemaziye'l-evvel 1229	30748	3308 3,5
94	Kasım-Hızır 1229	-----	32890	3177 1,5

B. Vergiler

Osmanlı Devleti, memleketin genelini kapsayan bir vergi ihdas etmemiş, bölgelerin fiziki ve ekonomik durumuna göre ayrı ayrı kanunnameler tertip etmiştir. Kanunnameler ile sipahi ile reaya arasındaki ilişkiler, çiftçilerin hak ve sorumlulukları ve hangi üründen ne kadar vergi alınacağı düzenlenmiştir.²⁸ Reayadan verginin

²² Lütfi Güçer, “*XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzluların İşletme Nizamı*,” İktisat Fakültesi Mecmuası XXIII/1–2, İstanbul 1963, s. 98

²³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993, s. 578

²⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 136

²⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 272

²⁶ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 281

²⁷ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 214

²⁸ Halil İnalcık, *İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü*,” Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993, s. 15 vd.

toplanması, şer'i ve örfi olmak üzere iki şekilde toplanmıştır.²⁹ İncelediğimiz dönemde Amasya Sancağı'nda şer'i vergi olarak toplanan cizye ve resm-i ağnam ile örfi vergi olarak toplanan imdad-ı hazariye, seferiye, nüzul, avarız, sürsat, iştira ve tayyarat vergilerini incelemeye çalışacağız.

1. Cizye

Osmanlı Devleti'nde büluğa ermiş gayr-ı müslim erkekten alınan ve şahıs başına vazedilmiş bir vergidir. Cizyenin alınabilmesi için zımmi reayanın üç yüz akçe tutarında malı, vücut ve ruhen sağlıklı olması gerekiyordu.³⁰ Cizye, kadın ve çocuklardan, felçli, yaşlı ve papazlar gibi savaşa katılamayacak kimselerden alınmazdı.³¹

Amasya Sancağı'nda incelediğimiz dönemde cizye ile ilgili 1813 tarihli belgede;³² Ala 110 adet, Edna 110 adet, Evsat 897 adet olarak geçmektedir. Bu dönemde Amasya'ya düşen toplam cizye adedi 1117'dir. Cizye miktarı Ala sınıf için 16, Edna sınıf için 8, Evsat sınıf için 4 guruştan alındığına göre Amasya'da tahsil edilen cizye miktarını hesaplamak mümkündür. Ala sınıftan alınan $110 \times 16 = 1760$ guruştur. Edna: $110 \times 8 = 880$ guruş ve Evsat: $897 \times 4 = 3588$ guruş olmak üzere toplam cizye miktarı 6228 guruştur.³³

2. Resm-i Ağnam

Osmanlı Devleti'nde reayanın elindeki koyun ve keçiden alınan vergiye "*resm-i ağnam, adet-i ağnam*" denilirdi.³⁴ Gayr-ı Müslim de içinde olmak üzere bütün reyadan üç koyuna bir veya iki koyuna bir akçe alınır.³⁵

İncelediğimiz dönemde Ağnam vergisi ile ilgili 1813 tarihli belgede, Amasya ve kazalarına düşen taksimat verilmiştir.³⁶ Ayrıca 1812 tarihli başka bir belgede ise "*Amasya Sancağı'nın havi olduğu kazalardan bin re's ağnam mübaya'ası tertib ve baferman-ı 'ali matlub buyurulmakla ağnam matlubunun 'aynen edasına fukaraya 'usret olmağla sabık üzre beşer guruşdan bedeliyyesi tahsil olunmasına...*" denilerek Amasya ve kazalarına düşen ağnam miktarı verilmiştir.³⁷

1812'de Amasya merkez ve kazalara tarh edilen Resm-i Ağnam aşağıdaki tabloda verilmiştir.³⁸

²⁹ Şinasi Altundağ, "*Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma*," DTCFD V/2, (Mart-Nisan 1947), s. 189

³⁰ Ebu Suud Efendi, *Fetvalar*, İstanbul 1983, s. 97; Boris C. Nedikoff, *Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*, Belleten VIII/32, (1 Teşrin 1944), s. 621

³¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I*, İstanbul 1993, s. 45; Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1993, s. 270

³² Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 255

³³ H. İnalçık, a. g. m, s. 47

³⁴ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 238; N. Çağatay, a. g. m, s. 485; Ziya Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s. 176

³⁵ Orhan Kılıç, *Van Sancağı (1548-1648)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1994, s. 387

³⁶ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 82

³⁷ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 131

³⁸ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 131

r	Kazala	Sene 1812 (Guruş)	Sene 1813 (Guruş)
a	Amasy	1000	2483
a	Kedağr	942	2373,5
	Havza	580,5	1380
on	Merzif	691,5	1862
onabad	Merzif	243	464
s	Gelgira	247	653
nabad	Zünnu	433,5	1113,5
	Varay	183	1244
	Lâdik	285	--
	Gümüş	473	--
	hacıköy		
	Zeytun	394,5	--
	Zigre	51	--
	Yekün	5522	12008,5

3. İmdad-ı Hazariyye

Osmanlı Devleti'nde savaşın olmadığı zamanlarda avarızhane denilen ve yaklaşık 3 ile 20 gerçek haneden oluşan birimler üzerinden alınmıştır.³⁹ Savaşın olmadığı zamanlarda bütçe açığını kapatmak için ahaliye tarh edilmiştir.⁴⁰ Eyalet idarecilerinin “*kapu halkı*” masraflarını karşılamak için sürekli hale getirilmiştir.⁴¹ Eyalet ve sancak mutasarrıfları gereğinden fazla kapu halkı istihdam ettiğinden onların masraflarını ve maaşlarını karşılamak zorlaşmıştır. Bunun için halka başvurularak avarız vergisi tarh edilmiştir.⁴² Avarız vergisinden olan Hazariye, 1717'den itibaren sürekli alınmaya başlanmıştır.⁴³

³⁹ Bruce Mc Gowan, “*Osmanlı Avarız-Nüzul teşekkülü (1600–1830)*,” VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1981, s. 1327. Avarızhane vergisi önceleri 20 akçe üzerinden alınırken daha sonra miktarı artarak 40 akçeye kadar çıkmıştır. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 156

⁴⁰ Ahmet Tabakoğlu, “*XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri*,” Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İFM. 41/1–4, İstanbul 1985, s. 389 vd.

⁴¹ M. Z. Pakalın, a. g. e., s. 62

⁴² Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s. 54

⁴³ A. Tabakoğlu, a. g. e., s. 268

Amasya Sancağı'na ait İmdad-ı Hazariyye ile ilgili 1814 tarihli belgede; “Sivas eyaletinde vaki’ kazalardan vali çün tertib olunan on beş bin guruş İmdad-ı Hazariyye işbu bin iki yüz otuz senesine mahsuben re’s-i sene-i gurre-i muharrem i’tibar olunarak senede iki taksit ve beher taksiti vakt ü zamanıyla eyalet-i merkumede vaki’ kazalara ma’rifet-i şer’i ile tevzi’...” denilmektedir.⁴⁴ Belgede mübaşirlerin ayrıca masraf adı altında bir para almamaları istenmiştir. Fakat II. Mahmud zamanında valilerin gönderdikleri mübaşirlerin “Hizmet-i Mübaşiriye” adı altında para almaları, halktan bedelsiz yem ve yiyecek istemeleri emirlere rağmen devam etmiştir.⁴⁵

Amasya Sancağı'nda 1812–1813 tarihleri arasında kazalara tarh edilen İmdad-ı Hazariyye⁴⁶ olarak alınan vergi sırasında masraf adı altında alınan harçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁴⁷

	Sene 1812 (Guruş)	Sene 1813 (Guruş)
Hizmet-i Mübaşiriyye	500	600
İsticaliye	60	--
Mübaşir Hasan Ağa'ya	310	--
Kethüdaiyye	200	--
Harc-ı Bab	200	200
Harc-ı buyruldu	80	80
Sarrafiyye	50	80
Çavuşlar Kethüdasına	10	--

İmdad-ı Hazariyye senede iki üç taksitle toplanır ve toptan alınması kesinlikle yasaklanmıştı.⁴⁸ Tahsilâtтан sonra yükümlüye bir “Eda Tezkiresi” verilerek mükerrer tahsillere karşı önlem alınırdı. Hazariye verginin toplanması sene başı olan Muharrem ayında gerçekleşirdi.⁴⁹ Amasya Sancağı'na 1813 ve 1814'te tarh edilen İmdad-ı Hazariye aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁵⁰

r	Kazala	Muharrem Sene 1813	Muharrem Sene 1814
a	Amasya	500	1231
	Merzif	304	--

⁴⁴ Amasya Şer'îye Sicili, Belge No: 69, s. 294

⁴⁵ M. Çadırcı, a. g. e, s. 147

⁴⁶ Amasya Şer'îye Sicili, Belge No: 69, s. 334

⁴⁷ Amasya Şer'îye Sicili, Belge No: 69, s. 174

⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1994, s. 184

⁴⁹ Y. Cezar, a.g.e, s. 57

⁵⁰ Amasya Şer'îye Sicili, Belge No: 69, s. 174, 334

on			
a	Kedağr	460	1191
	Havza	220	734
nabad	Zünnu	205	--
	Gümüş hacıköy	220	--
	Zeytun	180	553
s	Gelgira	103,5	314
onabad	Merzif	103,5	314
	Lâdik	140	410
	Varay	80	255
	Yekün	2516	5002

4. İmdad-ı Seferiyye

Osmanlı Devleti'nde avarız vergisi olarak tarh edilen İmdad-ı Seferiyye, isminden anlaşılacağı üzere devletin savaşa karar verdiği zamanlarda sefere çıkmadan tahsil edilen bir vergidir. Sefer zamanı taşra idarecilerinin yapacakları olağanüstü giderleri karşılamak için bir defaya mahsus olarak tahsil edilirdi.⁵¹ Fakat bu vergi de daha sonra sürekli hale gelmiştir.⁵² 1812'de Amasya Sancağı'na ait İmdad-ı Seferiyye miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

r	Kazala	Gurre-i Receb Sene 1813
a	Amasy	939,5
a	Kedağr	902
	Havza	522,5
on	Merzif	653
on Abad	Merzif	233
s	Gelgira	233
abad	Zünnun	417

⁵¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 167

⁵² A. Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 267vd; Y. Cezar, a. g. e, s. 56 vd.

Varay	173,5
Gümüş hacıköy	454
Zeytun	417
Lâdik	430
Yekün	5474,5

1812’de muhtemelen Osmanlı-Rus Savaşı için Amasya Sancağı’ndan İmdad-ı Seferiye istenmiştir. “...Sivas valisi devletlü Mehmed Celaleddin Paşa hazretlerine baferman ta’yin ve tahsis buyurulan İmdad-ı Seferiyye dört bin yüz on dört guruş müşarunileyh hazretlerinin tarafından kabzına me’mur Silahdar Ağaya hizmet altı yüz guruş ve harc-bab ve harc-ı buyuruldu...” denilmiştir.⁵³

5. Nüzul

Nüzul, Arapça bir kelime olup “inme, konma, mühimmat, hazırlanan yiyecek” manalarına gelmektedir. Savaş sırasında meydana gelebilecek olağanüstü harcamaları karşılamak için tarh edilmiştir.⁵⁴ Sefer sırasında ordunun konakladığı yerlerde harcanan masraflar bu vergiden karşılanırdı. Nüzul eminleri verginin tahsilinden sorumlu idi.⁵⁵ İncelediğimiz dönemde, Hacı Yusuf-zade Seyyid Ali Ağa’nın İmdad-ı Nüzul’u toplamaya mültezim olduğu görülmektedir.⁵⁶

14 Zilkade 1228 tarihli belgede; “...Medine-i mezburenin umur-ı menzili ber vech kırk bin kırk guruşa baliğ olmağla medine-i mezbur sakinlerinden Hacı Yusuf-zade es-Seyyid Ali Ağa nam kimesne ‘uhdesine ihale ve iltizam ol dahi kabul ve edasına te’ahhüd ve iltizam eyledikde...” kaydı vardır.⁵⁷ Amasya merkez ve nahiyelere 1813’te tarh edilen İmdad-ı Nüzul aşağıda verilmiştir.

Amasya ve Nahiyeler	1812 Senesi Guruş	1813 Senesi Guruş	1814 Senesi Guruş
Amasya Merkez	14242	30243	32548
Nahiye-i Akdağ	4486	10627	11392
Nahiye-i Geldiklan	2206	2990	4646
Nahiye-i Hakala	1726	2387	4367
Nahiye-i Ezinepazarı	4940	7393	14481
Yekün	27600	53637	70434

6. Avarız- Divaniye

Osmanlı Devleti’nin son dönem önemli gelir kaynaklarından olan “Avarız-ı Divaniye”, miktarı ve tekrarlanma süresi belli olmayan, sefer vukuunda tarh edilen bir vergidir.⁵⁸ XVII. asırdan sonra devamlılık arz etmeye başlamış ve olağanüstü olma

⁵³ Amasya Şer’iye Sicili, Belge No: 69, s. 149

⁵⁴ M. Çadircı, a. g. e, s. 145

⁵⁵ A. Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, s. 157

⁵⁶ Amasya Şer’iye Sicili, Belge No: 69, s. 94, 147, 169, 180, 248, 314

⁵⁷ Amasya Şer’iye Sicili, Belge No: 69, s. 248

⁵⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II*, İstanbul 1977, s. 190

vasfını kaybetmiştir.⁵⁹ Avarız hanesi başına alınan ve zaman içinde paranın değerinin düşmesine paralel olarak miktarı artırılmıştır.⁶⁰ Avarız hanesi askeri, dini, mali hizmetlerde çalışanlar, derbend teşkilatına giren köyler, menzil, tuzla ve maden ocaklarında çalışanlar toplu olarak bu vergiden muaf tutulmuştur.⁶¹ Her sancakta kaç avarız hanesi bulunduğu “*Hazine-i Amire*” deki defterlerde kayıtlı tutulmuştur.⁶²

Amasya Sancağı'nın 1814 senesine mahsuben Amasya Sancağı'na düşen Avarızhane miktarı aşağıda verilmiştir.⁶³

Kaza	Ha ne x 400	Miktar (Akçe)
ya Amas	178	71200
klan Geldi	29,5	11800
nabad Zünnu	36	14400
as Gelgir	10	4000
n Zeytu	40,5	16200
ş Gümü	39	156000
fonabad Merzi	40	16000
n Yekü	373.	149.40
	5	0

7. Sürsat

Sürsat, Örfi ve aynı olarak toplanan bir vergi olup ordunun bir yerden başka bir yere nakli sırasında konaklanan menzillerde yapılan masrafları karşılamak için ihdas edilmiştir.⁶⁴ Miri fiat üzerinden un, ekmek, arpa, yem, koyun, yağ, vs. nakdi olarak kadılar tarafından toplanır ve menzillerde depolanırdı. Sürsat, haneler üzerine tarh edilerek toplanırdı.⁶⁵ Sürsat tıpkı nüzul gibi askeri birliklerin konakladıkları yerlere yakın bölgelerden aynı, uzak bölgelerde nakdi alınırdı.⁶⁶

Amasya Sancağı'ndaki sürsat ile ilgili incelediğimiz belgelerde, harc-ı ilam için iki bin yüz guruş, mesarif-i konak için dört bin dört yüz elli guruş, katib için yüz elli

⁵⁹ M. Z. Pakalın, a. e. e I, s. 112; Y. Cezar, a. g. e, s. 119

⁶⁰ A. Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, s. 156

⁶¹ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1994, s. 180

⁶² M. Çadircı, a. g. e, s. 145

⁶³ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 260, 295

⁶⁴ A. Tabakoğlu, a. g. e, s. 158

⁶⁵ M. Karagöz, a. g. tez, s. 281

⁶⁶ A. Tabakoğlu, a. g. e, s. 158

guruş, mübaşire beş binbeş yüz guruş tahsil edildiği görülmektedir.⁶⁷ Amasya'dan Samsun iskelesine nakledilen zahire için silahşör-i hassadan es Seyyid Ali Ağa'nın tayin edildiği 1 Cemaziye'l evvel 1813 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Mübaşir Ali Ağa'ya verilen hizmet-i mübaşiriye kazalara tevzi ve taksim edilmiştir.⁶⁸ Amasya Sancağı sürsatı ile ilgili toplanan mübaşiriye aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Kazala	(
r	Guruş)
a	1
Amasya	000
a	9
Kedağr	30
on	6
Merzif	90
onabad	2
Merzif	45
Havza	5
75	
Zünnu	4
nabad	70
Varay	1
90	
Gelgira	2
s	45
Lâdik	2
45	
Gümüş	4
hacıköy	70
Zeytun	3
95	
Zigre	5
0	
Yekün	5
500	

8. İştira (Şüteran)

İştira, kelime olarak satın alma manasında olup ordunun sefer sırasında ihtiyaçlarını karşılamak için ihdas edilmiştir. Sefer öncesinde kazalara tarh edilen zahire, nüzul ve sürsat ile karşılanamadığı durumlarda iştiraya (şüteran) başvurulup lazım olan zahire ve buna benzer ihtiyaçlar halktan satınalma yoluna gidilmiştir. Her kazaya iştira yoluyla satın alınacak zahirenin bedeli bildirilerek teslim edeceği zahirenin

⁶⁷ Amasya Şer'îye Sicili, Belge No: 69, s. 84

⁶⁸ Amasya Şer'îye Sicili, Belge No: 69, s. 228

miktarı önceden kadı aracılığıyla bildirilmiştir. Kadı merkezden gelen miktarları kazalara dağıttıktan sonra tarh edilen para miktarınca malın teslim edilmesi istenmiştir.⁶⁹

Amasya Sancağı ve kazalara 1813 te tarh edilen işтира bedeli aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁷⁰

Kazala	(Guruş)
Amasya	4800
Kedağr	4387
Varay	891
Zünnu nabad	2037
Havza	2700
Zeytun	1864
Gümüş hacıköy	2208
Gelgira	1178
Merzifon	3286
Merzifonabad	1163
Lâdik	1800 ba'det tenzil
Zigre	240
Yekün	26553

İncelediğimiz sicillerde 1812'de Amasya Sancağı'nda iştiranın aynı olarak alındığı da görülmektedir. “İki yüz yigirmi yedi senesine mahsuben ordu-yu hümayunda nakl-i zahire ve mühimmat-ı cihadiyyede istihdam olunmak üzere Amasya sancağında vaki kazalardan bâ-ferman-ı âli matlub-ı cihandarı buyurılan mehar-iyi şuturan cümle marifteki ve marifet-i şer'le tevzi ve taksim olundukda...”⁷¹ Amasya Sancağı'na 1812 senesinde tarh edilen deve iştirası miktarı aşağıda verilmiştir.

Kaza-i Amasya: 26 (Guruş)	Kaza-i Merzifon: 19,5 (Guruş)
Kaza-i Kedağra: 25	Kaza-i Merzifonabad: 7

⁶⁹ A. Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, s. 160 vd.

⁷⁰ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 107, 134, 156

⁷¹ Amasya Şer'iyeye Sicili, Belge No: 69, s. 156

Kaza-i Varay: 4,5	Kaza-i Gümüşhacıköy: 12,5
Kaza-i Zünnunabad: 8,5	Kaza-i Zeytun: 12,5
Kaza-i Havza: 15	Kaza-i Gelgiras: 7
Kaza-i Lâdik: 13	Yekün: 150

9. Resm-i Tayyarat

Kaynağı ve ne zaman, nereden geleceğı belli olmayan vergilere “*Resm-i Tayyarat*” adı verilmiştir.⁷² Cürüm-cinayet, tapu, gerdek, yaylak, kışlak resimleri gibi miktarı önceden belli olmayan vergiler bu gruba girmektedir.⁷³

Amasya Sancağı'nın 1813'teki Tayyarat Defteri'nin bir kısmı aşağıda verilmiştir.⁷⁴

⁷² N. S. Sayar, a. g. e, s. 76

⁷³ H. Cin, a. g. e, s. 72; Z. Karamürsel, a. g. e., s. 189

⁷⁴ Amasya Şer'îye Sicili, Belge No: 69, s. 96

<u>Resm-i Tayyarat</u>	<u>Guruş</u>
1. İva oğlu zımmi	90
2. Taşbaşlı Hasan	50
3. Gölgele Pehlivandan Haram Öşr	40
4. Orta karyesi imamı avret mad.	100
5. Orta karyesi ahalileri gece sarıkası	<u>00040</u> 00360
6. Sarhoş zımmi	100
7. Resmden	160
8. Acı oğlu zımmi	10
9. Dolabcı ođlu	50
10. Hasırcı oğlu Ahmed	90
11. Zakar zımmi	30
12. Zigrele Ali Efendi	400
13. Yeniceli Pılakçı oğlu	25
14. Tevliyyet maddesi için	<u>00020</u> 01230
15. Elekçi Hasan	25
16. Merdanlı zımmi resm	170
17. Cünbüşođlu Mustafa	140
18. Uygur Ali karyesi ahalileri	<u>00150</u> 01810
19. Altun ođlu zımmi	80
20. Cengan ođlu gice basdıru virmekle	200
21. Palabıyık karyesinden Mustafa'dan	100
22. Hamr furuhat iden zımmiden	<u>00050</u> 02252,5

Kaynaklar

- Amasya Şer'ıye Sicili Defter No: 69 (H.1226-H.1229), s. 1–178
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I*, İstanbul 1993
- Altundağ, Şınası, “*Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma*,” DTCFD V/2, (Mart-Nisan 1947)
- Arıkan, Zeki, “*Hamid Sancağı'ndaki Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar*,” TED XII, (1981–1982)
- Barkan, Ömer Lütfi, “*Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları*,” Ülkü XI/61, Ankara 1938
- Barkan, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri, Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserleri) I*, İstanbul 1980
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, İstanbul 1943
- Barkan, Ömer Lütfü, “*Malikâne Divani Sistemi*,” Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası III, İstanbul 1939

- Barkan, Ömer Lütfü, “*Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Mülk ve Vakıfların Hususiyeti*,” Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I, İstanbul 1980
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme No: 36
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, İstanbul 1986
- Cin, Halil, *Miri Arazi ve Bu Arızinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya 1987
- Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991
- Çağatay, Neşet, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler*,” DTCFD V
- Ebu Suud Efendi, *Fetvalar*, İstanbul 1983
- Emecen, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989
- Gowan, Bruce Mc, “*Osmanlı Avarı-Nüzul teşekkülü (1600–1830)*,” VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1981
- Gökbilgin, Tayyib, “*XV ve XVI. Asırlarda Eyalet-i Rum*,” Vakıflar Dergisi VI, İstanbul 1965
- Güçer, Lütfi, “*XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tuz İhisarı ve Tuzluların İşletme Nizamı*,” İktisat Fakültesi Mecmuası XXIII/1–2, İstanbul 1963
- İnalcık, Halil, *İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü*,” Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993
- İnalcık, Halil, *The Otoman Empire (1300–1600)*, London 1973
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977
- Nedikoff, Boris C., *Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*,” Belleten VIII/32, (1 Teşrin 1944)
- Karagöz, Mehmet, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700–1730)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1993
- Karamürsel, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989
- Orhan Kılıç, *Van Sancağı (1548–1648)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1994
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993
- Tabakoğlu, Ahmet, “*XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri*,” Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İFM. 41/1–4, İstanbul 1985
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1994
- Turan, Osman, *Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku-Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri*,” Belleten XII/47, (Temmuz 1948)
- Turan, Osman, “*İkta*,” İslâm Ansiklopedisi V/II, İstanbul 1960